

Eindredacteur

Groot is de verantwoordelijkheid van de eindredacteur. Los van al het andere zorgt hij vóór het definitief ter perse gaan dat er geen fouten in de publicatie staan. Dat zulks bij ons in de DDR extra belangrijk was, zal duidelijk zijn. Er was zelfs een periodiekje aan gewijd: *die Korrekturfahne*. Hilarische politieke blunders kwam men daarin uiteraard niet tegen. Een overlijdensbericht kon nog wel worden bekritiseerd. Duitsers zijn in dat soort annonces traditioneel wat bloemrijker dan wij. Zo had Friedrich Engels bij de dood van Karl Marx geschreven: 'Een groot hart is opgehouden te slaan', en die formulering wordt nog altijd gebruikt. Net als, speciaal bij overleden dames: 'Twee nooit vermoeide handen zijn opgehouden het huishouden te bestieren'. Vol afgrijzen moest *die Korrekturfahne* echter melden dat die twee volzinnen in een bericht door elkaar waren geraakt: 'Zwei nimmermüde Hände haben aufgehört zu schlagen. Die Mutter war's. Was braucht's der Worte mehr?'. Moeder definitief gestopt met meppen? Pijnlijk, maar welke eindredacteur controleert er ook overlijdensadvertenties? De collega's van onze Engelstalige editie hebben een keer de onderschriften bij een artikel over een landbouwbedrijf verwisseld, zodat de naam van de bedrijfsleider onder de afbeelding van een varken stond, en onder 's mans portret '90 kilo schoon aan de haak'. Ernstiger werd het bij politieke fouten. De weduwe van de schrijver Bobrowski vertelde me eens hoe er in de krant van de (slechts formeel onafhankelijke) Oost-Duitse

christen-democraten op de voorpagina in een kop sprake was van het *KZ der SED*, in plaats van *ZK*: concentratiekamp dus waar Centraal Comité had moeten staan. De volgende dag verklaarden de redacteurs tegenover de massaal uitgerukte *Stasi* dat ze altijd pas op het allerlaatst teksten van de SED aangeleverd kregen, zodat er geen tijd was voor eindredactie. Vanaf dat moment mocht *Zentralkomitee* daar niet meer worden afgekort. In Berlijn bevond zich Intertext, het vertaalbureau van dat ZK. Ik werd er wel eens aan uitgeleend en leerde zo collega Helge kennen, een eeuwige pechvogel. Het was ermee begonnen dat hij de taal Shqip had gestudeerd, want hij moest iets worden in een Vriendschapsvereniging DDR-Albanië. Helaas, toen hij zijn studie had afgerond, was die vriendschap bekoeld. Hij deed nu maar Grieks. Toen Erich Honecker Griekenland bezocht, kreeg hij de taak een brochure voor dat land te vertalen. Er stond in dat Honecker ooit dakdekker was geweest. Dat woord stond niet in zijn woordenboek, maar dak en dekken wel, dus dat probleem leek opgelost. Ongelukkigerwijs stond er nu dat de gast uit de DDR een dakdekhengst was geweest. Mis ging het ook bij een bezoek van Honecker aan Italië. In de brochure bij dat bezoek had de Italiaanse premier Craxi niet de voornaam Bettino, maar Benito. Mijn voorstel tot *Wiedergutmachung* door Erich Honecker een keer Adolf te noemen, haalde het niet. We werkten nog met ouderwetse schrijfmachines en de eindredacteur kon wijzigingen aanbrengen met correctietekens in de drukproeven. Bij de Engelsen was iets gewijzigd in de naam Gorbatsjov. In de gedrukte versie was het Gorbachowchow geworden. De hele editie werd *ingestampft* op kosten van de eindredacteur. Dat was uiteindelijk de zin van het hoge salaris voor die functie. Zoals de rechterhand van onze Große Chefin, een oud-

kapitein der *Volkspolizei* die bij de Nederlanders bekend stond als Heintje, het treffend uitdrukte: 'Er moet iemand zijn wiens kop we, eh, ik bedoel: die persoonlijk verantwoordelijk is.'

Het Ware, het Goede en het Schone

Het Ware, het Goede en het Schone...

‘Ga er dan zelf wonen, als je het daar zo geweldig vindt.’ Het is in de jaren van de Koude Oorlog menigeen toegevoegd die van zijn bewondering voor het reëel bestaande socialisme geen geheim maakte. Alleen werd het dan ook weer niet op prijs gesteld als je dat advies daadwerkelijk opvolgde. En nog wordt me vaak met verbazing gevraagd hoe ik in de DDR terecht kwam. ‘Gewoon, met de trein.’ Een doodoener, maar wel efficiënt.

In dat land zelf is het me ook wel gevraagd. Zo ook op een vrijdagmiddag op onze redactie in Dresden. Door de Oost-Duitse collega’s werd er dan nauwelijks nog gewerkt. Traditiegetrouw zat een groepje jongedames aan de koffie met taart, een variant op de vrijdagmiddagborrel. Toen ik gehaast langs liep (deadline!) werd me toegeroepen: ‘Guus, we hebben het net over je, kom er even bij. Vertel eens hoe je bij ons terecht bent gekomen.’ Normaal zou ik gezegd hebben dat ik het te druk had, maar daar zat ook de beeldschone Petra. En dus vertelde ik dat ik een door en door slecht mens was, maar ja, wat moest je nou als booswicht in een landje als Nederland, en nou had ik gehoord dat hier het Rijk van het Kwaad was, en... Petra lachte, maar Gabi, van de jeugdorganisatie FDJ, kapte verontwaardigd af. Hoe kon ik zoiets zeggen, terwijl hier toch het Rijk was van het Ware, het Goede en het Schone? Het deed me als oud-docent Duits in elk geval deugd dat hier nog begrippen van Goethe en Schiller bekend waren.

In Nederland had ik Duits gegeven, onder andere op een antroposofische school. Geen kwaad woord over de

collega's van toen, maar het was mijn veldpostnummer niet. Juist toen ik me zorgen begon te maken over de toekomst, kwam ik in de Amsterdamse metro een kennis tegen die iets was in de Vereniging Nederland-DDR. Hij vroeg me of ik niet als vertaler in Berlijn wilde gaan werken. Het werd uiteindelijk Dresden, en ik avanceerde al snel tot eindredacteur. Vanuit de DDR schreef ik ook voor *Manifest*, het in Nederland gepubliceerde blad van de 'horizontalen'; niet geaccrediteerd, maar stilzwijgend geduld.

Vanuit mijn woning aan de Prager Straße, Dresdens hoofdstraat tegenover het Centraal Station, was ik in 1989 getuige van de demonstraties die uiteindelijk tot de ineenstorting van de DDR zouden leiden. Gabi was overigens onder de eersten die zich, mét haar baby, in een overvolle trein naar West-Berlijn wurmde om zo niet één, maar twee keer 100 D-Mark begroetingsgeld te kunnen incasseren. 'Maar jij kunt gewoon weer terug,' was het antwoord op mijn honende commentaar. Inderdaad, in Nederland heerste inmiddels een flink tekort aan leraren Duits.

'Kameraden, Stalin was nu eenmaal geen politiek vegetariër.'

In het voortgezet onderwijs wordt er al een tijd over gediscussieerd of leraren radicalisering van hun leerlingen moeten signaleren. En zo ja, zijn ze dan wel in staat die te herkennen? In de jaren zestig zouden ze daar bij mij weinig moeite mee hebben gehad. Maar goed dat ik niet als moslim ben geboren.

Moelijk werd er op het Amsterdamse Barlaeus Gymnasium niet over gedaan. Weliswaar had de rector aangekondigd dat scholieren die hij in de geïllustreerde pers bij Het Lieverdje ontwaarde, meteen van school zouden worden gegooid, maar ik was intussen lid geworden van de Socialistische Jeugd, kortweg SJ, en die deed niet aan happenings. Een moeilijk te plaatsen club, met de drie pijlen van de Duitse sociaaldemocraten uit 1932 als embleem, maar ook met de roodfrontgroet met geheven vuist, en in elk geval flink radicaal.

In 1965 werd ik opgepakt toen ik 'Claus raus' plus een SS-teken op een muur kalkte. De boete van tien gulden bracht me niet tot inkeer. In 1967, toen Koninginnedag vanwege de zondagsrust een dag werd verschoven, lanceerden wij de leuze 'Eén Mei Rood' (die was nog van mij), en trokken met zo'n 10.000 'rancuneuze elementen' (*Het Parool*) onder rode vlaggen door de stad. Op mijn rapport verscheen nu toch een aantekening van de rector: 'Moet minder aan politiek doen', met een pijltje naar de cijfers, maar daar bleef het bij.

Kort daarop organiseerde ik met een aantal medeleerlingen een protestactie bij de plechtige jaarafsluiting. Daar zou

Een klein mannetje in burger

Luitenant-kolonel P.

Hoe was dat leven in de DDR nou voor iemand uit het Westen? Wij 'gastarbeiders' hadden op onze uitgeverij een luizenbaan. We verdienden meer dan we konden uitgeven (er was ook niet veel te koop) en we hadden veel vrije tijd. Maar het was vooral saai, we verveelden ons, en dan kom je op merkwaardige gedachten.

Een Deense collega had in de buurt van Dresden een eeuwenoude watermolen gerestaureerd. Daar kwamen we geregeld samen, dronken er stevig, speelden het verboden strategiebordspel Risk, filosofeerden over het wereldgebeuren en dachten ook wel eens scenario's uit: Wat zou er nou gebeuren als...?

Op 13 februari 1985 zou de Semperoper, precies veertig jaar na het verwoestende bombardement op Dresden, worden heropend. Honecker zou spreken op het plein ervoor en wij dienden daar, al dan niet met een vlaggetje, aanwezig te zijn. Als nou, had ik bedacht, iemand van tevoren in West-Berlijn een portie bananen zou kopen en wij, verspreid over de massa, bij het begin van de toespraak een banaan tevoorschijn zouden halen? De kreet 'Es gibt Bananen!' zou zich bliksemsnel verspreiden, en na een verwijzing naar het nabijgelegen Centrum-Warenhaus zouden tienduizenden Ossi's als een op hol geslagen kudde in beweging komen. Nu wensten wij niet de ondergang van de DDR, dus het bleef bij een gedachtespel. Wel heb ik nog eens een rivaal in de liefde van wie ik aannam dat hij van de Staatssicherheit was, verteld van dit idee. Zijn ontzette reactie bevestigde mijn vermoeden.

Ruim vier jaar later leek die ondergang toch onafwendbaar. In onze uitgeverij riep de partijsecretaris de leden bijeen en zei dat de tijd was gekomen om te vechten, waarop vele *Genossen* onder de mededeling ‘Maar zonder mij’ hun partijboekje op tafel gooiden. ‘Gaan jullie maandag nog iets leuks doen?’ vroeg ik een collega van wie ik wist dat hij had gediend in het Stasi-garderegiment *Dzierzynski*. Maandag was de vaste demonstratiedag. Hij had net nog gebeld met ‘de jongens in Berlijn’, zei hij. ‘*Die machen keinen Finger krumm*’, wat in dit geval nog iets concreter klonk dan dat niemand een poot zou uitsteken. Op mijn ‘nooit geschoten, altijd mis’ reageerde hij furieus: een burgeroorlog aan de grens van de twee werelddsystemen, dat betekende WO III. Helmut (‘Heldenmoed’) Hübner van onze bedrijfsmilitie klaagde dat de demonstranten alleen maar met kaarsjes en borden met ‘Geen geweld’ rondliepen; daar kon je niet echt tegen optreden. De zaak leek beklonken. Instellingen van partij en staat werden moeiteloos onder de voet gelopen.

Onder mijn raam aan Dresdens hoofdstraat verliep het intussen allerminst geweldloos. In de watermolen schetste ik een mogelijke ontwikkeling. Wat als dat geweld zich ook tegen Sovjetinstellingen zou keren? Zou de legertop in Moskou dat accepteren en zou Gorbatsjov dat politiek overleven? In Dresden leek het die kant op te gaan. Een groep demonstranten drong het districtskantoor van de Stasi binnen. De meeste medewerkers hadden zich ziek gemeld en de chef, generaal-majoor Böhm, werd heen en weer geduwd. Daarna stelde iemand voor om op te trekken naar de nabijgelegen KGB-residentie.

Kennelijk was daar gekozen voor *low profile*, want er stonden bij deze villa maar twee Sovjetmilitairen, in volle wapenrusting, dat wel. De kolonel was er niet, de hem vervangende luitenant-kolonel had nog gebeld met

de Sovjetkazerne even verderop, maar daar was het antwoord: ‘Moskou zwijgt.’

De demonstranten probeerden in gesprek te komen met de militairen. Een van hen riep iets wat niet verstaan werd. De demonstranten aarzelden. Het muurtje was laag, twee man zouden hen niet kunnen tegenhouden. Schieten zouden ze waarschijnlijk niet durven, want dan zou in het hele land de vlam in de pan slaan. Maar nu nam een klein mannetje in burger het woord. In correct Duits maakte hij duidelijk dat het object tot de dood zou worden verdedigd. Dat was genoeg om de demonstranten mokkend te laten afdruipten.

Later zou deze luitenant-kolonel, inmiddels president van Rusland, de ineenstorting van de Sovjet-Unie een van de grootste tragedies van de twintigste eeuw noemen. Wat als hij daar in Dresden zijn mond had gehouden?

Voortekenen

Michail Gorbatsjov en Erich Honecker, vrienden voor het leven

Hoe heette ook weer die Nederlandse verslaggever die het in 1989, vlak voor de ineenstorting van de DDR, in Duitsland maar voor gezien hield want 'hier gebeurt toch nooit iets'? Vergeten, en misschien is dat maar beter ook. Maar zag ik, tenslotte al zeven jaar woonachtig in Dresden, het dan wél aankomen? Ik heb het destijds tegenover verschillende collega's wel degelijk voorspeld, en dat is ongetwijfeld in dossiers vastgelegd. Maar tegelijk twijfelde ik aan die mogelijkheid. 2,3 miljoen partijleden op een bevolking van 16 miljoen, een staat met niet alleen een leger maar ook bedrijfsmilities, en een groot contingent in het land gestationeerde sovjet-soldaten. Juist daar leek het te gaan schuiven. Had Gorbatsjov niet verklaard dat de Sovjet-Unie haar ankers niet voor eeuwig in Midden-Europa had neergelaten? Onder sovjet-historici werd opeens verdacht veel aandacht besteed aan de vrede van Brest-Litovsk van 1918, toen sovjet-Rusland afstand deed van een miljoen vierkante kilometer grondgebied. Maar ter plekke waren er ook voortekenen.

Voor de groentezaak tegenover mijn flat vormt zich een rij, een teken dat er iets speciaals te koop is. Ik sluit mij aan, zoals altijd met een boodschappennetje in mijn jaszak. Als ik het niet nodig heb geef ik het wel aan iemand op ons bedrijf, een gewoonte die mij nog, vrij naar Brecht, de bijnaam 'Der gute Mensch aus Amsterdam' heeft opgeleverd. Dan komt er een man naar buiten: 'Ist alle!' oftewel 'Het is op'. Opeens barst er iemand los: 'Dat stelletje misdadigers in Berlijn!' In de rij ontwaar ik een buurvrouw die bij de

Volkspolizei werkt en een legerofficier in burger, maar die zeggen geen woord. Dat zou vroeger vermoedelijk anders zijn verlopen.

Scholingsbijeenkomst in onze uitgeverij, voorgezeten door de Große Chefin. Vooraf leest ze een brief uit de Sovjet-Unie voor, die een lezeres van een van onze propagandabladen in keurig Duits heeft geschreven. Deze dame laat weten dat ze moet huilen, telkens als ze leest hoe goed wij het in de DDR hebben. In haar stadje gaat het alleen maar bergafwaarts. Er volgt een opsomming van wat er allemaal niet meer te krijgen is. Dan vraagt de Große Chefin: 'En weten jullie wat nog het meest verontrustende is? Dat deze brief ons heeft bereikt. Bij de vrienden daar functioneert zelfs dat niet meer.' Er wordt enigszins aarzelend gelachen.

Mensen beginnen mij te vragen hoeveel ze in het Westen zouden verdienen met hun huidige baan. Een patholoog-anatoom in opleiding vertelt me op een feestje dat hij echt weg moet uit de DDR. Nooit eens een spannend lijk op de snijtafel, hooguit iemand die met zijn dronken kop in de Elbe is gekukeld. Iemand anders zegt juist dat hij geen vluchtponing zal ondernemen maar gewoon afwacht tot de zaak vanzelf in elkaar dondert. Op de Thaelmannstraße zie ik een auto met een sovjet-nummerbord rijden met op het dak een bord in de kleuren blauw-zwart-wit, de oude vlag van Estland. Het zijn kleine tekenen des tijds, maar ze zijn onmiskenbaar. Toch had het ook anders kunnen uitpakken. Zoals in China bijvoorbeeld.

Ondergang

Najaar 1989, de DDR gaat nu echt haar ondergang tegemoet. In onze uitgeverij roept bedrijfs-partijsecretaris Rödel de SED-leden bijeen in vergaderzaal 101. Ik ben geen lid, en sta buiten. Dan stroomt de zaal leeg, en ik hoor: 'Ze zijn gek geworden!' Rödel heeft gezegd dat de tijd is gekomen om te vechten en om hard te vechten, waarop de aanwezigen hun partijboekje op tafel hebben gegooid onder de kreet 'Zonder mij!'. Kort daarop komt Norbert, de cultuur-redacteur, panisch mijn lokaal binnen. 'Het volk is aan het muiten geslagen, wat moeten we doen?' Ik zeg dat het zijn plicht is om de heldendood te sterven, en dat ik dat fotografisch zal vereeuwigen. Hij gaat me nog net niet te lijf. Een vrouwelijke collega vertrouwt me toe dat ze eigenlijk nooit communiste is geweest, eerder sociaal-democrate. Dat komt goed uit, want de SPD is zojuist als zelfstandige partij heropgericht.

Tot mijn verrassing verzoekt Norbert mij om samen met hem de eerste bijeenkomst van die partij in het Kulturpalast te bezoeken. Het is bomvol. Op het podium zit een presidium: een bejaarde en enkele jongere heren. De senior houdt een woedend betoog tegen de communisten, die zijn bedrijf hebben ingepikt. 'Voel je die haat?' fluistert Norbert huiverend. De andere presidium-leden uiten zich zakelijker. Logisch, later zal blijken dat ze informanten van de Staatssicherheit zijn, zonder dat overigens van elkaar te weten. Nog een saillant detail: Angela Merkel bezoekt een soortgelijke bijeenkomst en wil aanvankelijk lid van de SPD worden. De Oost-Duitse CDU is tenslotte een 'blok-

partij'. Dan ontdekt ze dat je bij de SPD met 'Du' wordt aangesproken. Dat vindt Frau Doktor toch onder haar waardigheid.

Op een openluchtmeeting gaat een golf van ontroering door de massa als wordt aangekondigd dat zojuist een telg uit het Saksische koningshuis Wettin is gearriveerd. De man houdt een brallerig betoog, iets met Avondland, en de menigte is dolgelukkig. De koning, nu komt alles weer goed! Maar dan verschijnt op de televisie een vriendelijke oude dame die zegt dat zij recht heeft op de troon. Als het paleis wordt herbouwd gaat ze daar graag wonen, en veel ruimte heeft ze niet nodig. Ze verzamelt namelijk vingerhoedjes.

Net onder mijn raam aan de Prager Straße vindt de eerste neo-nazibijeenkomst in de nog-DDR plaats: een groepje Oost-Duitse kaalkoppen, aangevoerd door een *Wessi* die van Dresden de 'Hauptstadt der Bewegung' wil maken. Ik hang uit het raam als een bovenbuurman een emmer vloeistof over ze uitstort, en snel het venster sluit. Doodsbedreigingen zijn mijn deel. Het wordt nu misschien echt tijd om te verhuizen. Met de woningbouwvereniging regel ik dat ik mijn woning tijdelijk mag onderverhuren – 'In het Westen mag dat,' lieg ik – en krijg zwart op wit toestemming. Mijn onderhuurder, een West-Duitse bankdirecteur, vraag ik wat een vergelijkbare woning in Frankfurt am Main zou kosten. Zijn vrouw noemt me een 'Halsabschneider', maar hij gaat akkoord. Bij de Volkspolizei wordt mij de waarschijnlijk allerlaatste verblijfsvergunning voor buitenlanders in de DDR verstrekt: 4 september 1990. Ik kan nog terug.

Afscheid in stijl

‘Deze woorden te moeten schrijven valt mij zwaar’ – onvergetelijk die openingszin waarmee onze directeur de medewerkers van de *DDR-Revue* hun ontslag aankondigde. De staat ging ten onder. Tijd dus voor een stijlvol afscheid.

In Dresden had je een restaurant waar je maar op één dag in de week telefonisch kon reserveren, en dan werd er niet opgenomen. Voor hun vaste klanten hadden ze kennelijk een ander kanaal. Ik nodigde twee dames van onze uitgeverij uit om daar te gaan eten. 'Dat lukt je nooit,' voorspelden ze. De een kluste wat bij als fotomodel voor de grotere maten, en dát in de DDR, maar de ander was een ranke schoonheid. Eens, toen ze met wapperende zomerjurk de trap af huppelde, had ik haar van beneden toegeroepen: 'Petra, dat zijn de meest on-Duitse benen die ik ooit in dit land heb mogen aanschouwen.' Haar reactie: 'Als burgeres van de DDR vind ik dit een ernstige belediging (pauze) maar als vrouw vind ik het een leuk compliment.'

We spraken af op wat toen nog 'Platz der Einheit' heette. Ik was erop gekleed. Een lange witte jas, een blauwe blazer en een stropdas met daarop (wisten die Ossi's veel) het stadswapen van Amsterdam, compleet met kroon en leeuwjes. Het restaurant leek een onneembare veste. Via een intercom moest je je komst melden, waarna de deur werd ontgrendeld, en dan met de lift omhoog. Ik wachtte tot een echtpaar naar binnen ging, zei de dames even te wachten en glipte mee. Boven werd het duo hartelijk verwelkomd, maar mij werd gevraagd wie ik was en of ik wel